

Kimmo Rentola (1994): *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Porvoo, WSOY, 691 s.

Kimmo Rentolan väitöskirja on yleisesitys suomalaisesta kommunismista viime sotien ajalta sekä talvisotaa edeltäneiltä vuosilta. Rentola sanoo suomalaisen kommunismin olevan tutkimuksensa kohteena kolmessa mielessä, ideana, sosiaalisena ilmiönä ja poliittisina johtoryhminä (s. 16). Näin ei kuitenkaan ole. Rentola huomauttaa itse, että «jäsenet syrjäytetään tässä niin kuin heidät usein syrjäytettiin myös todellisissa ratkaisuisissa»; heidän kohdallaan näytetään vain kun «he kävelevät päänäyttämön poikki» eli kysymyksessä ei ole suomalaisen kommunismin sosiaalhistoria (s. 17). Myöskään kommunismi ideana, so. kommunistien ideologia ei juuri ole tutkimuksen kohteena. Kysymyksessä on nimenomaan kommunistisen liikkeen poliittisten johtoryhmien toiminnan tutkimus eli poliittinen historia jokseenkin ahtaassa mielessä, historia, jota monetkaan piirit eivät kuuluisalla 1970-luvulla pitäneet missään arvossa, ja josta käytettiin ylenkatseellisia ilmaisuja, sellaisia kuin kronikka ja diplomaattian historia, ym.

Itse elämä asettaa monet liioittelut ja ylilyönnit paikalleen. Niin myös tässä, vaikka Rentolan lähestymistapa ei mitenkään ongelmaton olekaan (palaan siihen). Ilman vahvaa perustutkimusta siitä mitä todella tapahtui eivät mitkään perustellut tulkinnat historian suurista linjoista ole mahdollisia. Perustutkimuksena taas on vaikea kuvitella sen perinpohjaisempaa työtä kuin Rentolan väitöskirja on. Joku voinee moittia sitä liiastakin perinpohjaisuudesta. Voidaan ajatella, että Rentola on antautunut liiaksi lähteittensä vietäväksi varsinkin juuri silloin kun hän lähtee kuvaamaan näyttämöllensä tuntemattomuudesta astuvia ja usein myös tuntemattomuuteen katoavia «tavallisia» kommunisteja. Näin ei mielestäni kuitenkaan ole. Kirjassa selostetut tavallisten suomalaisten kommunistien ihmeelliset seikkailut jossain Afganistanissa ja Romaniassa ovat kylläkin sivuseikkoja, mutta yhtä kaikki ne ovat omiaan lisäämään lukijan ymmärtä-

mystä aikakaudesta ja olosuhteista, joka teki tällaiset seikkailut mahdolliseksi.

Sen sijaan politiikan — sikäli kun sillä tarkoitetaan poliittisia linjanvetoja, ohjelmia, julistuksia, jne. — jääminen jossain määrin sivuseikaksi on problemaattisempi asia. Poliittikkaa jäin kaipaamaan eniten taustaselvityksissä, siinä, että SKP:n kansanrintamalinjaa oli edeltänyt Kominternin kolmannen kauden ultravasemmistolainen linja. Ilman ultravasemmistolaisen kauden taustaa ei voi täysin ymmärtää kansanrintamakautta eikä myöskään 1930-luvun lopun poliittista jäykistymistä. Jo ultravasemmistolaisen kauden on täytynyt panna jotain sekaisin ajattelevan kommunistien mielessä. Otan tästä esimerkin. Vuonna 1931 Toivo Antikainen esitti SKP:n puoluekonferenssissa pitämässään poliittisessa pääalustuksessa vuosien 1930 ja 1931 eduskunta- ja presidentinvaaleista mitä ankarimman kritiikin. Kommunisteja tai heitä lähellä olleita aikaisemmin äänestäneiden keskuudessa oli esiintynyt hälyyttäviä illuusioita, syrjä- ja viis-topyrinöitä. Oli äänestetty sosialidemokraatteja, mikä ei voinut johtua mistään muusta kuin siitä, että kommunistit eivät olleet kyllin selvästi pystyneet paljastamaan työtaitekeville joukoille sosialidemokraattien fasistisuutta. Oli tuettu Ståhlbergia, mikä osoitti, että oli esiintynyt «laillisuusharjoja» siitä, että «Ståhlbergiä äänestämällä voitaisiin muka heikentää fasistidiktatuuria». Oli kannatettu vaalilakkoa, mikä oli «ilmausta opportunistisesta toimettomuudesta ja passiivisuudesta, mikä oli peitetty äkkijyrkkään sanahelinään.» Näin Antikainen tuomitsi vaaleissa esiintyneet kolme käyttäytymismallia, vaikka «oikea» käyttäytyminen, sosialidemokraateista vasemalla olevien äänestäminen, oli ylipäänsä mahdollista vain kuudessa vaalipiirissä eikä tunnettuja vasemmistolaisia ollut ehdokkaina. Kukaan ei konferenssissa kuitenkaan — ainakaan pöytäkirjan mukaan — pohtinut vaalistrategiaa tässä vaikeassa tilanteessa. Selitys tähän lienee se, että pelko vääräoppiseksi leimautumisesta oli jo noussut vallitsevaksi; poliitiikasta ei enää samalla tavoin kuin ennen uskallettu väitellä. Tämä siis oli tilanne vuonna 1931.

Tästä joudumme Rentolan tutkimuksen ajallisen rajoituksen ongelmaan ylipäättäänkin. Hän sanoo, että «[s]ekä sotaa edeltäneen että sodanjälkeisen kommunismin tutkimus on viime vuosina edennyt riipeästi». Pidän tätä väitettä virheellisenä mitä tulee sotaa edeltäneeseen aikaan. Siltä voidaan mainita vain Matti Lackmanin ja Markku Salomaan tutkimukset. Niiden aiheina ovat SKP:n politiikan tietyt erityiskysymykset: Lackman on tutkinut talonpoikaisliikkeitä ja Saloma punaupseereja. Kummassakaan tutkimuksessa ei ole voitu käyttää Moskovan arkistoja; kuitenkin SKP:n paperit sotien väliseltä ajalta ovat Moskovassa eikä ilman niitä kokonaisuksua SKP:n toiminnasta tänä aikana voi rakentaa. Kun Rentola aloittaa vuodesta 1937 — käytännössä tosin muutamaa vuotta aikaisemmin — hän joutuu aloittamaan ikään kuin «kesken». En halua sanoa, että Rentola olisi menetellyt näin tehdessään mitenkään väärin, mutta problema aikaisempaa kautta koskevan kunnollisen tutki-

muksen puuttuminen kuitenkin on. Se johtaa pieneen haparointiin taustan suhteen, esim. sellaiseen ylimalkaiseen väitämään kuin «Suomessa [Otto Wille] Kuusinen korosti aina laillisen vasemmistolaisen toiminnan merkitystä» (s. 26). Kyllä Kuusinen noudatti uskollisesti Kominternin kulloisiakin linjoja ja Suomen suhteen linjaan ei vuosina 1930–1933 kuulunut laillisen toiminnan korostaminen vaan aivan päinvastoin. Linjassa oli keskeinen teesi SKP:n «legaalisuuteen maatumisesta» ennen «fasistimullistusta» vuonna 1930 ja konspiratiivisen toiminnan merkityksen tähdentäminen. Kuusisen tunnettuun varovaisuuteen, jota Rentola aivan oikein korostaa, kuuluu kylläkin se, että mitään portteja ei lyöty kiinni eikä legaalista toimintaa sinänsä tuomittu. Tämä merkitsi varsin ympäröyvä yhtäältä – toisaalta –fraseologiaa. Vuoden 1930 puoluekonferenssissa Kuusisen onnistui kokouksen pöytäkirjan mukaan puhua seitsemän tuntia sanomatta mitään sellaista olennaista koskien SKP:n poliittista linjaa, joka olisi poikennut hänen aikaisemman ja myöhäisemmän kiistakumppaninsa, SKP:n puheenjohtajan Kullervo Mannerin samassa kokouksessa pidetyssä (huomattavasti lyhyemmässä) puheessa esitetystä politiikasta. Kuusisen kirjoittamissa, Kominternin SKP:lle osoittamissa direktiiveissä samana vuonna puoluetta arvoiteltiin ankarasti opportunistisista, «sodem jätteistä», ym., jotka olivat ilmenneet juuri legaalisen toiminnan ylikorostamisena. Portiksi legaalisuuteen Kuusinen jätti kuitenkin direktiiveihin maininnan, että tulevissa vaaleissa on asetettava ehdokkaiksi «tunnettuja vallankumouksellisia». Miten tämä olisi mahdollista, sen Kuusinen jätti sanomatta.

Rentolan teoksen arviointia vaikeuttaa se, että hänen lähestymistapansa on niin perinteellisesti — tässä yhteydessä kielteisessä mielessä — historioitsijalle ominainen, että varsinaisia tutkimuskysymyksiä ei juuri esitetä eikä johtopäätöksiä millään lailla koota yhteen. Esitetään kertomus, joka alkaa suunnilleen siitä kun Georgi Dimitrov syrjäyttää Kullervo Mannerin SKP:n johdosta toukokuussa 1934 ja joka päättyy kun samainen Dimitrov toukokuussa 1945 ihmettelee maailman muuttumista kun proletariaatti Bulgariassa ym. on saanut käsiinsä valtion väkivaltakoneistot ilman kapinaa. Lähestymistavan huono puoli on siinä, että pääasioiden ja sivuasioiden toisistaan erottaminen jätetään paljolti lukijan tehtäväksi. Rentola ei suostu myöskään määrittelemään käsitteitään, esim. sitä mitä oli suomalainen kommunismi, vaan ilmoittaa, että teksti on vastaus siihen, mitä hän käsitteellä tarkoittaa (s. 541). Kommunistisen liikkeen käsitteellisen ymmärtämisen suhteen olen nyt yhtä tyhmä kuin ennen Rentolan kirjan lukemistakin.

Kertomuksen esittämisen tapa on loistelias: teksti on kauttaaltaan erittäin nautinnollista luettavaa. Kirjaa lukiessani en malttanut mennä nukkumaan säällisinä aikoina. Joskus jäin kuitenkin miettimään meneekö Rentola ironiassaan ja räväkkyudessaan ehkä liiankin pitkälle. Hän ei esimerkiksi peitä negatiivista asennoitumistaan eräitä hänen näyttämönsä henkilöitä kohtaan. «Jarno Pen-nasen puuhista ei ota vanha erkkikään selvää» (s. 266);

SNS:ään Pennanen kuitenkin oli «tupautunut» mukaan (s. 252). Arvo Tuomisen Rentola esittelee seuraavasti: «Tuominen oli luikuri ja pelin poliitikko, vehkeilijä ja pragmaatikko, joka empimättä pelasi niillä korteilla jotka käteen tai mieluummin hihaan sattuivat», jne. (s. 99). En ole ollenkaan eri mieltä tästä luonnehdinnasta, mutta ehkä on lukijan aliarvioimista, kun ei oleteta hänen itse huomaavan asiaa. Joka tapauksessa tällainen on huonoa esimerkkiä opinnäytetöitä rustaaville opiskelijoille.

Rentolan työn on tehnyt mahdolliseksi se, että hän on voinut käyttää kolmea arkistokokonaisuutta, jotka vasta verraten äskettäin ovat avautuneet tutkijoille, nimittäin valtiollisen poliisin arkistoa, Moskovan arkistoa, ennen muuta SKP:n siellä olevaa arkistoa, sekä SKP:n kaaderiosaston Kansan Arkistossa olevaa arkistoa. Rentola korostaa, että aineistojen salaisuus ei sinänsä ole mikään todistusvoimaisuuden takaaja. Hän toteaa, että salainen aineisto «avautuu vain julkisen ja yleisesti tunnetun kansa» (s. 15). Juuri näin on. Rentola onkin kiitettävästi ottanut huomioon myös julkisen — varsinkin kun ottaa huomioon hänen työnsä ainutlaatuisuuden: harva tutkija on koskaan koko uransa aikana sellaisessa tilanteessa, että hänellä on käytössään kolme kokonaan eri tarkoitusta varten syntyntä, aikaisemmin mitä tiukemmin salaista tai vain harvoille ja valituille avointa aineistoa. Tällaisessa tilanteessa on suuri kiusaus lähteä paisuttelemaan löydöksiään juuri niiden aikaisemman salaisuuden takia.

Rentolan teoksessa on paljon uutta tietoa. Esimerkiksi käy tarkka selvitys Yrjö Leinon toiminnasta jatkosodan aikana. Leino pystyi koko sodan ajan pysyttelemään piilossa valtiolliselta poliisilta, mikä oli niin uskomaton suoritus, että SKP:n piirissä sodan jälkeen Leinon epäiltiin olleen sanotun poliisin palveluksessa. Rentola osoittaa, että näin ei ollut. Se, että Leino ei «palanut» johtui hänen äärimmäisestä varovaisuudestaan ja hyvästä onnestaan. Valtiollinen poliisi sai tietoonsa jonkunlaisen SKP:n johtajan olemassaolon ja yritti jäljittää tätä. Juuri ennen sodan päättymistä jäljet näyttivät johtavan Edvin Salosen, myöhemmän Metallityöväen liiton toiseen puheenjohtajaan, joka pidätettiin ja joka ilmeisesti olisi teloitettu Leinon tekosista ellei rauha olisi ehtinyt väliin. Kertomus Leinosta huipentuu tietoon, että hän vastatesaan toukokuussa 1945 Andrei Zhdanovin kysymykseen kommunistien linjasta Suomen ja Neuvostoliiton keskinäisistä suhteista sanoi «kommunistien yleisenä pyrkimyksenä [olevan] Suomen liittäminen Neuvostoliittoon», joskin lähimpänä tavoitteena on maiden välinen liitosuhde samalla lailla kuin on Tšekkoslovakiassa, Puolassa ja Jugoslaviassa suhteessa Neuvostoliittoon (ss. 532–533). Rentola pitää tietoa hätkähdyttävänä, jota se kaiken esitetyn valossa tuskin kuitenkaan on. Olihan O. Kuusinenkin keväällä 1941 kirjoittamassaan ohjelmaperissä, joka jäi julkaisematta kun tilanne Saksan hyökättyä Neuvostoliittoon muuttui, sitä mieltä, että «Suomen kansan valtava enemmistö tulisi olemaan onnellinen, jos se saisi samanlaisen valtioaseman kuin Eestin, Latvian ja Liet-

tuan kansat ovat saaneet» (s. 321). Vaikka Leino kenties ei olisikaan ollut appensa näkemystä tietoinen, Kuusisen ohjelmaperi nimittäin pysyi suppean piirin salaisuutena, on logiikka kuitenkin sama. Olihan Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestelmä marxismi-leninismim mukaan esikuva kaikille maailman maille ja kaikkialla piti toteutettaman tällainen järjestelmä; tähän nähden sen toteuttamisen valtiollinen muoto oli toissijainen. Toteutuneita valtiollisia muotoja oli vuonna 1941 olemassa kaksi: Baltian ym. maitten ja Ulko-Mongolian, eikä niiten luku myöhemminkään lisääntynyt.

Rentola ei juuri jää miettimään perimmäisiä kysymyksiä eikä etsimään pitkälle meneviä selityksiä. Stalinin terrorin jälkivaikutusta hän kuitenkin pohtii vertaamalla likvidointien aiheuttamaa kauhua kommunismin kollektiivisessa mentaliteetissa yksilön lapsena kokemaan inestisiin. Hän kirjoittaa: «Kun menetykset olivat niin siemättömän suuret, oli mahdotonta hyväksyä ajatus, että kaikki kärsimys oli kärsitty siinä mielessä turhan takia, ettei kommunismin asia siitä mitenkään edistynyt» (ss. 73–74). En tohdi kiistää tämän päätelmän oikeellisuutta. Sen todistaa oikeaksi SKP:n hengissä — kiitos ohran komeroitten — selvinneiden johtajien myöhempi henkilöhistoria ja se, että syntyi vain yksi merkittävä renegaatti, Tuominen. Useimpien stalinistinen vakaumus kivettyi. Vetäytyminen kyynisyyteen, joka yleensä lieenee tavanomainen reaktio politiikan suhteen frustroituneille, oli kommunistien keskuudessa ilmeisesti poikkeuksellista. Tällainen poikkeus oli mahdollisesti SKP:n tunnettu teoreetikko Tuure Lehén, jonka erikoisala oli kapinanteko-oppi. Rentola nimittää häntä SKP:n «läpikotaisimmaksi kyynikoksi», jonka «tiedetään» puhuneen Stalinista teoreetikon lahjoista ja muista kyvyistä luotettussa seurassa «julman karkeaan sävyyn» (s. 70). Tässä kohtaa Rentolalla ei ole minkäänlaista dokumentointia, joten jää epäselväksi, mihin arvio perustuu, mutta Tuominen *Kremlin kelloissa* on samanlainen luonnehdinta Lehénistä. Inkeri Lehtisen irti kansan viholliseksi havaitusta isästään Rentola selittää Lehtisen puolivuotiaan lapsen synnyttämällä äidinvaistoilla, so. sillä, että «vauvan äidille on tärkeintä pysyä hengissä mistään muista näkökohdista piittaamatta» (ss. 52–53). Hän arvelee tämän voivan olla ylitulkintaa; minusta se ei ole sitä lainkaan. Ainakin sosiobiologiaa vähänkin harrastaneille on tunnettua, että ihmisen käyttäytymistä selittää varsin pitkälle hänen pyrkimyksensä lajin säilyttämiseen geneettisten investointien avulla.

JUKKA PAASTELA